

Çağdaş Türk Dillerinde Kutadgu Bilig Çevirileri

Mehmet Ölmez

Reşid Rahmeti Arat'ın Kutadgu Bilig metnini yayımlamasının üzerinden tam 47 yıl geçti.¹ Türkçenin en önemli yapıtlarından biri olan Kutadgu Bilig'in bu metin yayınına dayalı olarak bir çok çalışma yapıldı, çeşitli çalışmalarda da, örneğin Sir G. Clauson'un sözlüğünde, eski SSCB'de hazırlanan *Drevnetyurkskiy slovar* (Eski Türkçenin Sözlüğü)'da birinci elden başvuru, malzeme kaynağı olarak kullanıldı. Daha sonra yine doğrudan Arat tarafından bu metne dayanılarak metnin bugünkü Türkçeye çevirisi ve yine onun ön hazırlıklarına bağlı olarak söz-

lümü hazırlandı.² Gerçi geçen yüzyılın sonunda W. Radloff tarafından ilk önceleri sadece Uygur harfli nüshaya dayalı olarak başlatılan, daha sonra Arap harfli Mısır nüshasının bulunmasıyla her iki yazmaya dayanan bir metin yayını yapılmışsa da, Türkdilbilimi çevrelerinde de bilindiği üzere bu yayının metnin asıl yazıldığı dönemden uzak olarak, çağdaş Altay lehçelerinin ses özelliklerine göre hazırlanmıştır, dolaısıyla da bugün için kullanılamaz bir çalışmadır.³

¹ *Kutadgu Bilig I, Metin*. R. R. Arat, TDK Ankara 1947 (1979², 1991³).

² Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*. Çeviri: R. R. Arat, TTK 1959 (1995⁵); R. R. Arat, *Kutadgu Bilig, III İndeks*. Yay. K. Eraslan, O. F. Sertkaya, N. Yüce: TKAE İstanbul 1979.

³ A. Jaubert'in *Journal Asiatique*'de 1825'te çıkan yazısı ve J. Klaproth'un 1820'de çıkan

Arat'ın bu metin yayınına ve çevirisine bağlı olarak Kutadgu Bilig' in eski Sovyetlerde Rusça,⁴ ABD' de İngilizce çevirileri yapıldı.⁵ Dankoff' ça yapılan bu İngilizce çevirinin harfi harfine yapılan bir çeviri olmayıp metnin aslında yapılan kimi değişiklik ve düzelteleri de içerdiğini, Rusça çevirinininse manzum olduğunu özellikle belirtelim.

Bu çevirilerin dışında Kutadgu Bilig'in çağdaş Türk dillerine yapılan çevirilerinden de söz etmek gerekecek. Arap harfli ve manzum olmasından dolayı da özellikle Yeni Uyurca (→

YUyg.) ve Kazakça çevirilerden söz edeceğiz. Oldukça yakın bir dönemde çevrilmiş olması ve ülkemiz kitapseverleri arasında henüz duyulmamış olması nedeniyle KB'in Kazakça çevirisini duyurma isteği de bu yazının yazılmasına vesile olmuştur. Yeni Uyurca çevirisi ise yaklaşık on yıl öncesine dayanmakta, dolayısıyla da Türkdilbilimi çevrelerinde bilinmektedir.

6645 beyitlik bu şiir, yıllar sonra torunlarının, akrabalarının dilinde. Öncelikle tarih olarak daha eski olan YUyg. çeviriden başlayalım.⁶ Çeviri 1984 yılında yapılmış. Büyük boy (ya. 19 x 26 cm), yeşil ciltli bir kitap, *Milletler Neşriyatı*, yani "Halklar Yayınevi" tarafından yine *Milletler Basma Zavodi*, yani "Halklar Basımevi (harfiyen Basım Fabrikası)"nde ba-

kitabından 1970'lere değin yapılan çalışmalar için bkz. A. Dilâçar, *Kutadgu Bilig İncelemesi*, TDK, Ankara 1972, 1988²; Dilâçar'ın çalışması sonrasına ait, Kutadgu Bilig metnine dayanan belli başlı yayınlar ise şöylece sıralanabilir: R.R. Arat, *Kutadgu Bilig III, Indeks*, haz. K. Eraslan, O.F. Sertkaya, N. Yüce, TKAE, İstanbul 1979; Semih Tezcan, "Kutadgu Bilig Dizini Üzerine", *Belleten, TTK*, C. XLV/2, Nisan 1981, sayı 178, ss. 23-78; Ahmet B. Ercilasun, *Kutadgu Bilig Grameri -Fii-*, Gazi Üniversitesi yay., Ankara 1984.

⁴ Yusuf Balasagunskiy, *Blagodatnoye znaniye* [Юсуф Баласагунский, *Благодатное знание*], Çev. Sergey İvanov, 558 s., Moskova 1983; A. N. Kononov'un "«Balasagunlu Yusuf'un Destanı" (ss. 495-517) ve S. İvanov'un "Balasagunlu Yusuf'un «Kutadgu Bilig'i" (ss. 518-538) adlı inceleme yazılarıyla birlikte.

⁵ Yüsuf Khâşş Hâjib, *Wisdom of Royal Glory (Kutadgu Bilig)*, *A Turko-Islamic Mirror for Princes*, Translated, with an Introduction and Notes by Robert Dankoff. The University of Chicago Press, Chicago and London 1983; tanıtımı için bkz. Talat Tekin, *Türk Dilleri Araştırmaları* 1991, ss. 197-200.

⁶ يوسُوفُ خاس هاجِب، قُوتادغُو بىلىك.

Yusuf has hâjib, *Millətlər Nəxriyatı* [Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib, *Milletler Neşriyatı*], *Nazma çekenler*: Apdurehim Ötkür, Ehmet Ziyâ'î, Memtimin Yusup; *Yazıçevrimini hazırlayanlar*: Apduşükür Turdı, Apdulla Muhemmidi, Mehmut Zeyid; *Hattatlar*: Tursun Gazi, Sa Yifu. Höşür Éli.; 1368 s., Şincafi Uyur Aptonom rayonluk İctimâf Penler Akademiyisi Milletler Edibiyatı Tetkikât İnstitutu teripidin neşrge teyyarlandı, Milletler Neşriyatı teripidin neşr qilindi. Şinxua Kitaphanisi teripidin tarqilidu, Milletler Basma Zavodi'da bésildi, 1984. yıl, 5. ayda 1. qétim neşr qilindi, 1984. yıl, 5. ayda Béyciñ'da 1. qétim bésildi, qattiq muqâviliginiñ bahası 10 yuan. (Kitabın künyesinde Arap harfleri ile yazılan kısımlar bilimsel yazıçevrimi yöntemiyle verilmemiş olup, matbuatta var olan /A/atin harfleriyle gösterilmiştir. Yani kapalı e yerine é, ق kaf yerine q, خ yerine x kullanılmıştır.)

sılmış. Tutarı ise o yıl için 10 Yuan imiş. كېبېكچ (Kebikeç)'in toplumsal araştırmalar için kaynak olma gibi bir amacı olduğuna göre, kitabın tam bir künyesini vermeyi de ayrıca yararlı görüyorum.

İlk sayfada İtalin harfleri ve Arap harfleri ile karşılıklı olarak kitabın, yazarın ve yayınevinin adları yer almakta. İlke olarak sayfanın sağ tarafına Latin harflerine dayanan bir yazı-çevrimi alfabesiyle Orta Türkçe metin, sayfanın sol tarafına ise Arap harfleri ile çevirisi verilmiş. Kapak sayfasında buna göre “*Qutadğu Bilik*, Yusuf has hacib, Milletler Neşriyatı || *Qutadğu Bilik*, Cusup Hâs Hâcip, Şıncañ Uyğur Aptonom Rayonluk İctimā’i penler Akadēmisi Milletler Edibiyatı Tetkikāt İnstitutı teripidin neşrge teyyārlandı” bilgileri yer almakta. İzleyen sayfada metni nazma aktaranların, yazıçevrimli metni hazırlayanların ve süslemeleri yapanların, hattatların adı yer almakta. Hemen devamla Balasagunlu Yusuf’un Abdükêrim Nesridin tarafından çizilmiş tasvirî bir resmi yer almakta. Çeviriye geçmeden önce de Kutadgu Bilig’in her üç nüshasına ait birer yaprağın fotoğrafı ve yayımcıların sunuş yazısı (*neşrge tayyarlıquçidin*), yazıçevriminde tutulan yollar (“*Qutadğu Bilik*”niñ *Tiranskripsiyisi Tuğrisida*) ve Kutadgu Bilig çalışmalarına ait tarihî bilgilerin de yer aldığı uzunca bir önsöz (*muqaddime*) yer almaktadır. S. 18’den itibaren içindekiler (*münderice*) başlamakta, daha sonra metnin çevirisi yer almaktadır. Tabii bu metinde yer alan ve Arat dönemine ait eski okuyuşlarla (1960-70’lere değin

öküş, bugün artık *üküş*!), Yeni Uygurların metni bugünkü Uygurcanın ses yapısına yaklaştırmalarından kaynaklanan okuma yanlışlarına (Arat metni *bilig*, YUyg. *bilik*) esas olarak değinmeyeceğiz. Yazıçevriminde ise Arat metni izlenmiş. Arat metnine göre B bölümünden örnek vermek gerekirse ilk iki beyit ve çevirisi şöyle:⁷

uğan bir bayat ol kamuğda oza
öküx hêmd-u ôgdi añar oq seza

uluğluk idisi uğan zü’l-jelal
yaratğan törütgen me qadır kəmal

قادر بىر خۇدا، جىمىدىن اوزا،
تولا كۆپ شۆكۈر، مە دە ئاڭلا سازا.

ئۇلۇغلۇق ئىگە سى، قادر زۇجە لال.
ياراتقان، تۈرە تەكە ن ۋە قادر كامال.

Aynı beyitlerin Türk harfleri ile yazı-çevrimleri ise aşağıdaki gibi:

uğan bir bayat ol kamuğda oza
öküş hêmd-u ôgdi añar oq seza

uluğluk idisi uğan zü’l-celal
yaratğan törütgen me qadır kemal

* * *

Qadır bir hüdā u, cimidin oza
tola köp şükür, medh añala saz ā

uluğluk igesi, qadır zü’l-celāl
yaratқан төреткен ve qadır kemāl

⁷ s. 8, B bölümü.

Yine aynı satırların Arat tarafından yapılan çevirisi aşağıdaki gibidir:

“Her şeyden önce kâdir ve bir olan Tanrı gelir, sonsuz hamd ve senâ da ancak ona lâyıktır. Büyüklük sâhibi, zü'l-celâl; yaratan, türeten ve kudretin kemâlîne sâhip olan Tanrıdır.”⁸

Yukardaki YUyg. çeviride de görüleceği üzere kimi Orta Türkçe sözcükler YUyg.’da yaşamakla birlikte kimisinin de yerini YUyg. okuyuşuna uygun Arapça şekiller almıştır, örnekle: Orta Türkçe (→ OT) *añar* ~ YUyg. *añala*; OT *uluğluk* ~ YUyg. *uluğluk*; OT *yaratğan* ~ YUyg. *yaratқан*; OT *törütgen* ~ YUyg. *töretken*; OT *ķamuğ* yerine Ar. *cimi* (< جمع *cem*) sözünü buluruz.⁹ OT *ögdi* (ET *ög-* “öğmek” eyleminden) ~ YUyg. *medh* (< Ar. مدح *medh*); bir yerde de OT *öküş* (oku: *üküş*) yerine yine Türkçe bir başka sözcük *tola* ve *köp* geçer.

Asıl metnin yer aldığı D kısmından da bir örnek vermeden geçemeyeceğiz:

bayat atı birlə sözüg baxladım
törütgən igidgən kəqürgən idim

eküx egdi birlə tümən miñ şəna
uğan bir bayatķa anar yok fəna

yaojiz yər yaxıl kək kün ay birlə
[tün
tөрütti həlayik əđ ədlək bu kün

tilədi tөрütti bu bolmıx ķamuğ
bir ök bol tədi boldı ķolmıx
[ķamuğ

خودا ئاتى بىرلە سۆزۈم باشلىدىم،
تورە لتكە ن، ئۈستۈرگە ن.
[كە چۆرگە ن ئىزىم.

تولا مە دەى بىرلە تۆمە ن مىڭ
[سە نا
قادر بىر خۇداغا، ئڭا يوق پە نا.

قوڭۇر يە ر يېشىل كۆك. كۈن، ئاي
[بىرلە تون
ياراتتى زامان، ۋاقىت، مە خۇلق ۋە كون.

ئۇ خالاپ ياراتتى، يارالدى پۈتۈن.
ئۇ بىرلە دىدى ”بول“، بار ئولدى پۈتۈن.
(ss. 36-37)

bayat atı birlə sözüg başladım
törütgen igidgen keçürgen idim

öküş ögdi birlə tümən miñg şəna
uğan bir bayatķa anğar yok fəna

yağız yir yaşıl kök kün ay birlə tün
tөрütti ħalayık əđ öđlek bu kün

tilədi tөрütti bu bolmıx ķamuğ
bir ök bol tidi boldı ķolmıx ķamuğ
(Arat 1947: 17)

⁸ Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, Çeviren R. R. Arat, TTK, Ankara 1959; 1991⁵, s. 3.

⁹ جىمى *cimi* için bkz. *Uygur Tiliniñ İzahlık Luğiti, t-ğ*, Tom 2, Şincañ 1991, s. 607 a: جىمى *cimi* sup. hemme, barlıq, pütkül.

*Huda ati birle sözüm başlıdım,¹⁰
Töreltken, östürgen, keçürgen izim.*

*Tola medhi birle tümen miñ senā
Kādir bir ħudāğa, añā yok penā.*

*Koñur yer, yeşil kök, kün ay birle
[tün-
Yaratti zaman, vaķit, meħluk ve
[kün.*

*U ħalap yaratti, yaraldi pütün,
U birle didi "bol", bar oldi pütün.*

Son olarak da Kutadgu Bilig'in en güzel bölümlerinden biri olan *yaruk yaz faslın ulug Bugra Han ögdisin ayur* (YUyg. "parlak bahar pesli ve uluğ Buğra Han medhisi bayanıda"; R.R. Arat "Parlak bahar mevsimini ve büyük Buğra Han'ın medhini söyler") başlıklı bölümün girişinden iki-üç beyti salt yazı çevrimiyle vermekle yetineceğiz:

*tooqardın əsə kəldi¹¹ öndün yəli
azun ətgükə aqti uxtmah yoli*

*yaoqiz yər yipar toldı kafur kətip
bəzənmək tilər dunya kərkin ətip*

*ərinçig kixioq sürdi yazqı əsin
yaruk yaz yana qurdi dəwłət yasın* (s. 52)

¹⁰ Arap harfli metinde, باشلیدیم *başlıdım* şeklinde, beklenen, gerileyici benzeşmeyle *bəşlıdım* şeklindedir, belki bir yazım özelliği olarak *elif* kullanılmıştır.

¹¹ Kitabın aslında bu sözcük, bir dizgi hatası sonucu olsa gerek, i (yani ı) ile kəldi şeklindedir.

*əsip keldi şərktin baharniñ yəli,
bizeşke cahan açti cennet yoli.*

*koñur yer ipar toldi, kāfur kətip,
bizenmek tiler dunyā körkem ətip.*

*capā kişni koğlap yazgi əsin,
parlak yaz yene qurdi devlet yasın* (s. 53)

R.R. Arat (63-65. beyitler): "Şark-tan bahar rüzgârı eserek geldi; dünyayı süslemek için, cennet yolunu açtı. Kâfûr gitti, kara toprak misk ile doldu; dünya kendisini süsleyerek bezenmek istiyor. Bahar rüzgârı eziyetli kışı sürüp, götürdü; parlak yaz tekrar saâdet yayını kurdu."

YUyg. çevirinin değinilmesi gereken özelliklerinden birisi de çeviride sık sık, bu gün için unutulmuş olan veya kullanımdan kalkmış olan Orta Türkçe sözcüklerin kullanılması ve bunların yeri geldikçe açıklanmasıdır. Örneğin bu son üç beyitte *kafur* ve *əsin* sözcükleri kitabın son bölümünde, *kafur* "ağ, huşpurak ve tebiiti soğak bir ħil dura", *əsin* "şamal (rüzgar, yel, esinti)" olarak açıklanır. Gördüğümüz gibi Orta Türkçe *et*- "düzenlemek, süslemek" anlamına gelen Türkçe bir eylemin yerine, metnin Yeni Uygurcasında yine Türkçe bir eylem, eski şeklini runik harfli metinlerde dahi bulabildiğimiz *bize*- "süslemek, tezyin etmek" (<< *bediz*+e- < *bediz* "süs, ziynet") eylemi karşımıza çıkıyor. Eski Türkçeden gelen diğer kimi sözcük ve eylemler ise şunlardır: *ipar* < ET *yipar*, *koñur* < ET *koñur*, ya < ET ya "yay".

Bu eski sayılabilecek Uygurca çevirinin dışında, bugün elimizde yeni çıkmış Uygurca bir çeviri daha var.¹² *Söz beşi* (سۆز بەشى) başlıklı önsöz bölümünde Balasagunlu, bir Uygur şairi olarak tanıtılır: *11. Esirde yaşigān uluğ uyğur şairi, edip, peylasop ve dölet erbâbı Yusup Has Hacip teripidin yézilğan «Kutadğu Bilig» dastanınıñ hazirki zaman Uygur edebî tilidiki nesrî yeşmisiniñ neşir kilinişi vetinimizdiki az sanlik milletler klassik edebiyati tetkikâti saheside kilingān yene bir çoñ iş.*

Neşirge Teyyarlıguçı başlıklı yayımcı sunuşundan öğrendiğimize göre Kutadgu Bilig 1986 yılında Çinceye de çevrilmiş: «*Kutadgu Bilik*» dastaniniñ eslî nushisiniñ transkripsiyisini *Hazirki Zaman Uygur edebî tili boyıçe nezmî ve nesrî yeşmisini neşirge teyyarlaş ve Henzuçe tercimisini işleş aptonom rayonimizniñ ictimâî pen sahesidiki nuktilik tetkikât témisiniñ biri idi. Dastannıñ eslî nushisiniñ transkripsiyisi ve nezmî yeşmisi 1984 - yılı, Henzuçe tercimisi 1986 - yılı neşir kilindi.* “«Kutadgu Bilig» destanının asıl metninin yazıçevrimini Çağdaş Uygur edebî dili ile koşuk ve düzyazı halinde yayıma hazırlamak ve Çince çevirisini çalışmak özerk bölgemizin toplum bilimleri alanındaki önemli inceleme konularından biri idi. Destanın asıl metninin yazıçevrimi ve

koşuk çevirisi 1984 yılında, Çince çevirisi 1986 yılında yayımlandı.” (s. 1)

Bu baskıda ayrıca çeviride yararlanılan kaynakların listesi verilir. Kaynaklar, asıl künyeleriyle değil de, Yeni Uygurca çevirileriyle yer alır: Nesrî yeşmini işleşte tövendiki matériyallardin paydilinildi:

.....

6. V. Nadélyayév, E. Ténışév katarliklar: «Kedimki Türkî Tillar Luğiti»,

7. Kilavson: «13. Esrdin İliriki Türkî Tillar Étimologiyeye Luğiti»,

8. Semi (سه مين) Tezçan: «Kutadgu Bilik Tizimi Tuğrisida», «Türk Til Kurumi İlmî Jurnalı», 178. san, Enkere.¹³ (s. 2-3).

Asıl çeviri ise A bölümü ile, 1. sayfadan Ar. *bismillahirrahmanirrahim* sözünün Uygurcası ile başlar: *K ö-yüngüçi ve ayıguçi allanıñ ismi bilen (başlaymen).*

1984 baskısı çeviriden aktardığımız bölümlerden örnek verecek olursak, her iki çeviri arasında bazı ufak farklılıklar olduğunu görürüz:

B 1-2

U küdretlik, birle ħudā hemmisidin

[ilgiridür

Barlık şükür, medhiyiler uniñgila

[mensuptur

(U) uluğluk igisi, kâdir ve zülcalāl

Yaratқан, töeldürgen, kâdir (ve)

[kāmildür

(s. 4)

¹² Yusup Hās Hācip, *Kutadgu Bilik, Hāzirki Zaman Uygur Tilidiki Nesrî Yeşmisi*, Ş. U. A. R. İctimâî Penler Akademiyisi Milletler Edebiyatı Tetkikât Orni neşirge teyyarlidi, 942 s., 1991.

¹³ Olması gereken, *Türk Til Kurumu* değil de *Türk Tarih Kurumu İlmîy Jurnalı* idi.

Kısa bir parça da bahar faslından alalım:

Şerktin yıllık (bahar) şamili esip
[keldi
Dunyani bēzeş üçün cennet yolini
[açti

Boz yerdin kāfur dek (karlar) kētip,
[ipar bilen toldı,
Dunya hūsniğe tolup bēzenmekni
[istidi

Bahar şamili yēkimsiz¹⁴ kışni
[heydidi,
Nurluğ bahar saadet okyasini¹⁵ yene
[betlidi
(63-65. beyitler, s. 31)

*

Bu hayli eski sayılabilecek çeviriden sonra daha yeni bir çeviriye, biraz da Kazakça çeviriye göz atalım. Elimizdeki Kazakça çeviri Kazakistan'da yayımlanmamış, ama hemen yanındaki bir ülkede, Doğu Türkistanda hazırlanıp yayımlanmış. Çevirinin aslı gerçekte Kazakistan'da yayımlanan Kiril harfli Kazakça çeviriye dayanmakta. Bunu da kitabın arka iç kapağında yer alan *bul kitap 1986 - cılı Sovettik Kazakstan «Cazuwşı»*¹⁶ Bas-

pası'nın Almatı'da basılğan nusqasına say köşirilip basıldı cümlesinden anlıyoruz.¹⁷

Çevirinin Kazakça adı *Билик Кутты* *Kuttı Bilik*. Yine Yusuf Has Hacib'in adı da Kazakça söyleyişe uygun olarak *Cusup Balasagun* olarak yazılmış. Tabii beklenen şekil *Cusup Balasagun* değil de *Balasagunluk Cusup*, yani "Balasagunlu Yusuf"tur. Uyurca çevirinin aksine, Kazakça çeviri küçük boyda yayımlanmış. Ayrıca Latin harfli yazı çevrimine de yer verilmemiş, doğrudan Kazakça çeviriye geçilmiş. Kitap yine aynı yayınevinde, Halklar Yayınevi'nce yayımlanmış. Yalnız bu kez "halk" yerine *YUyg.da* olduğu gibi Arap kökenli *millet* değil de aslı Türkçe olup sonra Mongolcaya geçen, yine

yaşayan Kazaklar arasında bu sesin c- olarak söylendiğini biliyoruz. Kazakistan'da yayımlanan Kazakça kitaplarda adı geçen yayınevi *jazuwşı* (жазушы), yani "yazar, muharrir; yazarı, yazar, katip" şeklinde anılmaktadır.

¹⁷ Çevirinin tam adı: *Cusup Balasagun, Kuttı Bilik*, Köne türkî tilinen avdargan cane alğı sözi men tüsinikterin cazgan - Kazakstan Lenin Komsomolı sıylığımnı lavreatı, akın, Askar Egevbayev, Ulttar Baspası 1989, 1006 s. [Eski Türk dilinden çeviren ve yine önsöz ile açıklamaları yazan, Kazakistan Lenin Komsomollarından şair Askar Egevbayev]. Kazakça çevirinin tanıtımında anlaşılmayı kolaylaştırmak amacıyla geniz n'si dışında yazıçevrimi harflerini göstermeyeceğiz.

¹⁴ *yēkimsiz* < *yākımsız "yakişksız, kötü, sefil"

¹⁵ *okyasini* < *ok yasını* "okunu ve yayını"

¹⁶ Almatı ağzına dayanan bugünkü Kazak yazı dilinde ET'den gelen sözbaşı y- sesleri j- ile söylenip Rus harfleriyle j (ж) ile yazılsa da, kırsal kesimde, özellikle Doğu Türkistanda

buradan Kazakçaya geçen bir sözcük görüyoruz: *Ulttar Baspası*.¹⁸

Mazmunı başlığı altında içindekiler şöylece sıralanır: s. 1: Caksınıñ atı, galimniñ hatı ölmeydi (algı söz) “Yahşının adı, âlimin hattı ölmez, yani, iyinin adı, bilginin bilimi, sanatı ölmez (önsöz)” başlığı altında çe-virmenin uzunca bir sunuşu yer almakta; s. 65: I. Kirispe (kara sözben cazılğan)¹⁹ “1. Giriş (düzyazı ile yazılmıştır)” s. 68: II. Kirispe (öleñmen cazılğan) “2. Giriş (koşuk halinde yazılmıştır)” s. 79: III.

¹⁸ Kazk. *ult* < Mong. *ulus* < ET *ulus* “ülke, şehir, yurt; halk; (MK, Çiğil) köy; (MK, Argu) şehir”; Sözcük, Karayca-Rusça-Polce Sözlük’e göre yine bir toprak parçasını işaret etmek için bugün (?) Karaycada (Kırım) halâ kullanılmaktadır: *ulus* “vadi”.

¹⁹ Yeni sözcükler türetirken sadece eski kaynaklara, Eski Osmanlıcaya değil, Dil Devrimi’nin başlarında olduğu gibi, Çağdaş Türk Dillerine bakmakta da büyük yarar olsa gerek. Tabii Türkdilbiliminin verileri, ses kuralları ışığında, belli kurallar göz ardı edilmeksizin. Burada söz konusu edilen “düzyazı” teriminin karşılığı olarak, Ar. kökenli *nesir* (Ar. *نسر* *nasr*) yerine Türkçe kökenli güzel bir karşılığı Kazak dildaşlarımızda buluyoruz, bugün bizde Arapça *nesir* sözü yerine “düzyazı” kullanılmaktadır. Anlatım yolu olarak manzum eserlere göre daha kolay olan *düzyazı* Kazakçada *kara söz* ile karşılanmış, aynı ifadeyi sadece Doğu Türkistanlı Kazaklarda değil Kazakitanlı Kazaklarda ve Kırgızlarda da buluruz: Kzk. *карасөзбен жазылган* (*karasözben jazılğan*) “düzyazı şeklinde yazılmış”, krş. Eski Uyğ. *kara nom* “mensur sūtra”, S. Tezcan, *Eski Uyğurca Hsüan Tsang Biyografisi X. Bölüm*, Ankara 1975, 426. satır.

Takırıptarı “konusu”; s. 88: Kütü Bilik; s. 1090: Tüsinikter “düşünceler, yani, açıklamalar”.

YUyg. çeviri ile koşutluk olması amacıyla Kazakça metinden de yukarıda geçen beyitlere yer vereceğiz. R.R. Arat yayınının B bölümüne ait ilk iki beyit şöyle çevrilmiştir:

قودبره تنى عبر حاق بارشا الايقا.
سوعان لايق مارتبه به ده. ماداق تا!

باق. زولجالال. ولسيقتك به سى.
جارا توشى، كه مه ل قادر - كه سى.

*Kudiretti bir hak barşa alapka,
Sogan layık martebe de, madak ta!*

*Pak, Zü'l-celal, ululukñ iyesi,
Caratuvşı, kemel kadir-kıyesi.*

(s. 68)

Bu bölümün sonunda ise metnin aslında *Fihristü'l-ebvab* yani “bölümlerin, babların fihristi” gelmektedir. Kazakça metinde ise bu başlık *takırıptar* sözü ile karşılanmış. R.R. Arat metnine göre: 1. *bab teñgri ‘azze ve celleniñg ögdisin ayur*, yani “1. bâb. Tanrı azze ve cellenin medhini söyler.”²⁰ Bu ifadenin Kazakçası ise bizim için oldukça anlaşılır: *Eziz va ulı teñridiñ*²¹ *kudiretiligi ayınladı*. Devamla tek tek bütün babların başlığı sayılır.

²⁰ krş. KB Metin, s. 11, Çeviri, s. 8.

²¹ -diñ eki bizim Türkçedeki -in, -nin ekinin karşılığıdır, *teñridiñ* yani “tanrının”.

Asıl metin kısmına gelince, *Kutti Bilik, Bismillahirrahmanirrahim*, başlı-
ğından sonra yukarda anılan bölüm
başlığı gelir. Bap başlığını izleyen
Kazakça çeviriden de üç beyit almakla
yetinelim:

اللا اتمه ن ايتتم عسوزديك عالبين
جارلقاعان. جاراتقان ابر عتاكربرم!

قورمه ني كوپ. شوكرشليك مك دا ابر.
ه ش زاوال جوق. حقا لايق كسل قادر ...

جاراتنى ول: جاسسل كوك. اي. كون عتوندى.
قارا جه ر. ه ل. زامان. واقست. بول كوندى.

*Alla atımen aytım sözdiñ elibin
Carılkagan, caratkan bir teñirim!*

*Kurmeti köp, şükirşilik miñ da bir
Eş zaval çok, hakka layık kil kadir ...*

*Carattı ol: casıl kök, ay, kün tündi,
Kara cer, el, zaman, vakıt, bul kündi.*²²

Yukardaki Kazakça çeviride de yine
ET'den günümüz Kazakçasına ulaşan
bir hayli kadim söz görürüz: *ayt*-
"söylemek, (daha eskiden, Uygur dö-
neminde) sormak", *carat*- "yaratmak",
köp "çok", *casıl kök* < *yaşıl kök* "mavi
gök", *cok* < *yok*, *kün* < *kün* "güneş",
tün < *tün* "gece", OT *yagız yer* yerine
ise Kazakçada *kara* ile *kara cer*'i
buluyoruz.

"Parlak Bahar Övgüsü" ise Kazakça
çeviride şöyle başlıklandırılır:

Carkın caz, asa kadirli ulık Bugra Han
kasyeti aytladı:

Tovgardan esti kelip köktem celi,
Cennettiñ colın aştı körkem ceri.

Kara cer, ağı ketip cupar şaştı,
Bezenbek bolıp, dünüye körkın aştı.
(s. 98)

Burada kısaca duyurmaya çalış-
tığımız çevirilerin ortak özellikleri,
çevirilerin eserin aslına uygun olarak
koşuk (Kazk. *öleñ*) halinde yazıl-
masıdır. Bu da, Kutadgu Bilig'in yeni-
den koşuk halinde bir kez daha bugün-
kü Türkçeye aktarılması gerektiğinin
önemini gösterir. Ne yazık ki Kiril
harfli Kazakça metni görmek mümkün
olmadı. Bu üç çevirinin dışında başka
çevirilerin olduğu da muhakkaktır, ör-
neğin ben görmemiş olsam da, *akin*
(şair) A. Elevbayev'in sunuşunda yer
alan bir dipnottan 1972'de Taşkent'te
çıkışmış Özbekçe bir çevirinin olduğu da
ortaya çıkmaktadır (s. 4).²³ Eli-mizdeki
çevirilerin bizim için diğer bir önemi
de, bu çevirilerin YUyg. ve Kazk. dil
malzemesi olmalarıdır. Son diye-
ceğimiz, Kutadgu Bilig, kendisini
çağdaş Türkçeye, Batı Oğuzcasına ak-
taracak *akin*'ini beklemektedir.

Son olarak, Kutadgu Bilig'in diğer
Türk dillerine yapılan çevirilerinin bi-
zim için sıradan çeviriler olmayıp, aynı
zamanda dil malzemesi özelliği taşıyan

²² di eklerini de bizdeki -i, yi ekleri karşılığı
anlamak gerekir, *tündi* "geceyi", *kündi* "günü".

²³ Ayrıca bkz. YUyg. yeni çeviri, s. 3: K.
Kerimov, "Kutadgu Bilig", *Hazirki Zaman
Özbék Tiliğa Tevsif*, Taşkent 1971.

kitaplar olduğunu söyleyeceğiz. Toparlayacak olursak, Radloff'un yaptığı ilk çevirilerden veya çeviri denemelerinden sonra, bizim bildiğimiz kadarıyla aşağıdaki çeviriler gelmektedir:

1. İlk ve en önemli çeviri R.R. Arat'ın yine kendi metin yayımına dayandırdığı çeviri (1959),
2. Taşkent'te yapılan Özbekçe çeviri (1971),
3. Sovyetlerde yapılan Rusça çeviri (1983),
4. Amerika'da yapılan İngilizce çeviri (1983),
5. Doğu Türkistan'da yapılan Uygurca çeviri (1984),

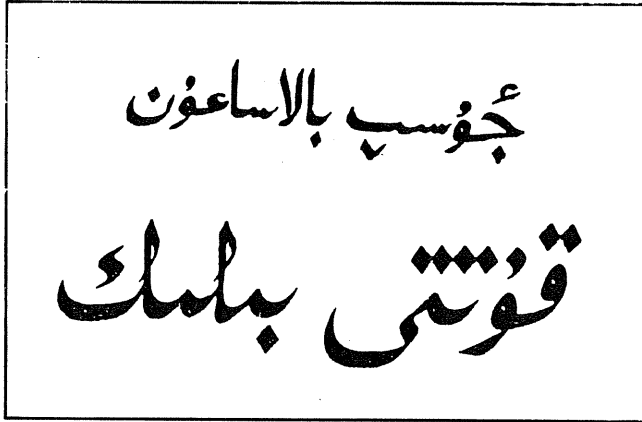
6. Kazakistan'da yapılan Kazakça çeviri (1986),

7. Çin'de yapılan Çince çeviri (1986),²⁴

7. Doğu Türkistan'da yapılan Arap harfli Kazakça çeviri (1989),

8. Doğu Türkistan'da yapılan ikinci Uygurca çeviri (1991).

²⁴ Bkz. 1991'deki YUyg. yeni çevirinin *Neşirge Teyyarlıgıçılardin* başlıklı sunuş yazısı, s. 1.

Cusup Balasagun, "Kutub Bilik".